

Received / Makale Geliş Tarihi 15.04.2025
Published / Yayınlanma Tarihi 30.06.2025
Volume (Issue) Cilt (Sayı) 9 (55)
pp / ss 489-496

Research Article / Araştırma Makalesi
10.5281/zenodo.15657735
Mail: editor@pejoss.com

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Aksu

<https://orcid.org/0000-0002-0272-4200>

Şırnak Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Şırnak/TÜRKİYE
ROR Id: <https://ror.org/01fcvk23>

Türkiye’de Seçim Sistemleri ve Adil Temsil: 1950 – 1980 Arası Dönemin Analizi

Electoral Systems and Fair Representation in Türkiye: Analysis of the Period Between 1950 and 1980

ÖZET

Bu çalışma Türkiye’de 1950 -1980 arası çok partili seçim süreçlerinde uygulanan seçim sistemlerinin orantısızlık düzeyinden hareketle partilerin elde ettiği eksik ve aşkın temsil oranlarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Böylece 1950-1980 arası dönemde uygulanan farklı seçim sistemlerinin temsilde adaletle ne kadar yaklaştığının ve temsilde adaletten ne kadar uzaklaştığının tespiti açık bir şekilde yapılmış olacaktır. Çalışmanın verileri ikincil kaynaklardan toplanmış ve verilerin analizinde nitel araştırma yöntemlerinden betimleme yönteminden yararlanılmıştır. Çalışmada öncelikle seçim sisteminin tanımı yapılmış, seçim sisteminin türleri ve etkilerine ilişkin bilgiler verilmiştir. Daha sonra Türkiye’de 1945-1980 arası yapılan seçimlerde uygulanan seçim sistemlerindeki değişiklikler göz önüne alınarak her seçim dönemi ayrı ayrı analiz edilmiştir. Sonuç bölümünde ise elde edilen bulgular karşılaştırmalı değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Seçim Sistemi, Temsil, Orantısızlık, Türkiye.

ABSTRACT

This study aims to reveal the under- and over-representation rates achieved by the parties based on the level of disproportionality in the electoral systems implemented in the multi-party election processes in Turkey between 1950 and 1980. Thus, it will be clearly determined how close the different electoral systems implemented between 1950 and 1980 came to justice in representation and how far they moved away from justice in representation. The data of the study were collected from secondary sources and the descriptive method, which is a qualitative research method, was used in the analysis of the data. First of all, the definition of the electoral system was made in the study, and information was given on the types and effects of the electoral system. Then, each electoral period was analyzed separately by considering the changes in the electoral systems implemented in the elections held in Turkey between 1945 and 1980. In the conclusion section, the findings were evaluated comparatively.

Keywords: Election System, Representation, Disproportionality, Türkiye

1. GİRİŞ

Temsili demokrasiler, vatandaşların seçimlerde oy kullanarak siyasal kararları ve bu kararların uygulanması sürecini etkileme fırsatına sahip olduğu sistemlerdir. Ancak seçimlerde kullanılan oyların siyasal kararları etkileyebilecek bir temsile olanak sağlayabilmesi seçim sisteminin niteliğine göre değişkenlik göstermektedir. Seçim sistemlerinden bazıları belirli çevrelerde kümelenebilmiş grupların parlamentoda temsiline imkân verirken, bazıları da orantısızlık derecesine göre önemli oranlardaki oyları parlamento dışında bırakabilmektedir. Bununla beraber seçim sistemindeki orantısızlık derecesi farklı siyasal kesimlerin parlamentoda temsilini güçleştirmekte veya imkânsız hale getirebilmektedir. Bu nedenle iyi işleyen bir temsili demokrasi için uygun bir seçim sistemini belirleyebilmek için seçim sistemlerinin uygulanma sürecinde ortaya çıkan eksik temsil veya orantısızlık düzeyini tespit etmek önem arz etmektedir. Zira demokratik kurumlardaki temsil ile halkın demokratik kurumlara güveni arasında doğru orantılı bir ilişki olduğu yaygın olarak kabul edilen bir durumdur.

Bu çalışma Türkiye’de 1945 -1980 arası çok partili seçim süreçlerinde uygulanan seçim sistemlerinin orantısızlık düzeyinden hareketle partilerin elde ettiği eksik ve aşkın temsil oranlarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Böylece 1945-1980 arası dönemde uygulanan farklı seçim sistemlerinin temsilde adaletle ne kadar yaklaştığının ve temsilde adaletten ne kadar uzaklaştığının tespiti açık bir şekilde yapılmış

olacaktır. Çalışmanın verileri ikincil kaynaklardan toplanmış ve verilerin analizinde nitel araştırma yöntemlerinden betimleme yönteminden yararlanılmıştır. Çalışmada öncelikle seçim sisteminin tanımı yapılmış, seçim sisteminin türleri ve etkilerine ilişkin bilgiler verilmiştir. Daha sonra Türkiye’de 1945-1980 arası yapılan seçimlerde uygulanan seçim sistemlerindeki değişimler göz önüne alınarak her seçim dönemi ayrı ayrı analiz edilmiştir. Sonuç bölümünde ise elde edilen bulgular karşılaştırmalı değerlendirilmiştir.

2. SEÇİM SİSTEMİ: TANIMI, TÜRLERİ VE ETKİLERİ

Temsili demokrasilerin kalitesi ve etkinliği açısından adil ve rekabetçi seçim süreci olmazsa olmaz bir konudur. Seçim nasıl yapıldığı, temsilci seçiminde oy verme eyleminin nasıl sonuçlandığı, hükümette hangi siyasi lider, parti veya partilerin olacağı gibi seçimin kuralları ve kurumları temel bir role sahiptir (Carter ve Farrell, 2010: 25). Demokratik siyasal sistemin inşası veya daha sonra siyasal aktörler tarafından belirlenecek seçim süreçlerini etkileme potansiyeline sahip parlamentonun yapısı, seçim sürecine aday veya seçmen olarak erişim imkânı, seçme ve seçilme hakkı, parti kurma kolaylığı gibi siyasal kurumlar ve kuralları ele almak geniş bir çerçeve oluşturmayı gerektirebilir. Fakat temsili demokrasilerde seçim sonucunu somut bir şekilde ortaya koyması bakımından seçim sistemi önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle seçim sisteminin tanımını, türleri ve etkilerini ortaya koymak açısından ayrı başlıklar altında ele almak yararlı olacaktır.

2.1. Seçim Sisteminin Tanımı

Seçim sistemi denilince ilk olarak seçimlerde kullanılan oyları parlamentolarda sandalyeye diğer ifadeyle temsile dönüştüren ya da yürütme organının doğrudan seçildiği sistemlerde yürütme yetkisini kullanacak aktörü belirleyen formüller akla gelir. Nitekim seçim sistemini Farrell (1997: 5) politikacıların göreve seçilmesi sürecinde oyların sandalyelere çevrilmesinin yolu olarak tanımlamaktadır. Seçim sistemine ilişkin daha geniş bir tanımlamada ise oyların sandalyeye çevrilmesinin ötesinde seçim sisteminin; seçim çevresi büyüklüğü, seçim barajı, artık sandalyelerin ülke ya da bölge düzeyinde dağıtılmasına imkân verip vermediği, blok liste usulü veya karma liste gibi (Özbudun, 1995: 522) bazı diğer nitelikleri dâhil edilir. Dar ve geniş boyutta bakıldığında nihayetinde seçim sistemi seçimlerde kullanılan oy ile oyların temsile dönüşümü arasındaki bir mekanizma olduğunu söylemek mümkündür.

Seçimlerde kullanılan oyların temsile dönüşmesini yapılandıran formüllerin ötesinde bir ülkede seçim sonucunu, dolayısıyla da demokratik temsili etkileyen seçim kurallarından da bahsedilebilir. Bunlar; seçim çağrı yapma, aday gösterme usulleri, parti kampanyalarının düzenlenme biçimleri (Farrell, 1997: 3) oy kullanma hakkı, seçim yönetiminin adilliği, oy sayımının şeffaflığı gibi seçimin önemini ve meşruiyetini artıracak kurallardır (Gallagher ve Mitchell, 2005: 4). Ancak seçimin ve bir ülkedeki demokrasinin kalitesini etkileyebilecek bu gibi kurallar seçim sistemi tanımına dâhil edilmezler. Seçim sistemi tanımı oy ile temsil arasında bir tür formülasyon biçimi olarak dar bir çerçeveyi ifade eder.

2.2. Seçim Sisteminin Türleri ve Etkileri

Demokrasinin alamet-i fariklarından biri, her yurttaşın düzenli, serbest ve adil seçimlere katılabileceği bir seçim sistemidir. Buna karşılık, otoriter bir devletin alamet-i farikalarından biri de, elitlerin yönetiminin sürüp gitmesi ve muhalefetin kenara itilmesi amacıyla seçimlerin manipüle edildiği bir düzendir. Ne var ki, en demokratik ve eşitlikçi durumlarda bile, seçimler ancak her bir yurttaş aynı o gücüne sahip ise, kullanılan her bir oy sayılıyorsa ve sandalyeler yarışan adaylar arasında seçmenlerin görüşünü dengeli biçimde yansıtacak şekilde dağıtılıyorsa adil sayılır. Maalesef bu basit formülün hayata geçirmek zor olmuştur, zira çoğu seçim sisteminin aritmetiği, bazı oyların ağırlığının bazılarının fazla olduğunu göstermektedir. Basit ve seçmen tercihlerini doğru yansıtan bir sistem ise henüz geliştirilememiştir (McCormick, 2020: 95).

Seçim sistemi, her ülkenin kendi koşulları gereği farklı formüle edildiğinden, farklı seçim sistemi arasındaki çeşitlilik aralığı, kabul edilebilir bir tipoloji oluşturmayı oldukça zor kılmaktadır. Basitçe bir sınıflandırma seçim sonucuna etkileri itibarıyla “ortantılı” sonuçlar üreten sistemler ile “orantılı olmayan” sonuçlar üreten sistemler olmak üzere iki temelde yapılır. Orantılı sistemlerin özünü her bir partinin kazandığı sandalye sayısı oy sayısına olabildiğince yakın olması oluştururken, orantısız sistemler aradaki farkın sandalye lehine/aleyhine uzaklığına katkı yapar (Carter ve Farrell, 2010: 25-26). Aynı zamanda bu sistemler çoğunlukçu ve nispi sistemler olarak da ifade edilmektedir. Çoğunlukçu sistemlerin çoğunluk temsiliyle genel seçmen kitlesinin fayda ve menfaatinin daha iyi sağlanacağı; nispi sistemlerin ise temsilde adaletin sağlanması duygusunu gerçekleştirdiği ileri sürülür (Yıldız, 2018: 119). Ancak iki sisteminde alt

türleri, farklı formülasyonları bulunduğundan genel kanaatin aksine farklı sonuçlar üretme potansiyelleri de ortaya çıkabilir.

Çoğunlukçu seçim sistemleri, tek isimli veya liste usulü tek turlu ve iki turlu olmak üzere iki biçimde uygulanmaktadır. Tek isimli tek turlu çoğunlukçu seçim sistemi “dar bölge” sistemi olarak da adlandırılır. Buna göre bir seçim çevresinde tek aday yarışır ve geçerli oyların diğer adaylara göre bir fazlasını alan aday seçimi kazanır. Tek turlu liste usulü sistemse ise seçim çevresinde birden fazla adayın yer aldığı parti listeleri rekabet eder ve geçerli oyların diğer listelere göre bir fazlasını alan listedeki tüm adaylar milletvekili seçilir. Basit çoğunluk usulünün kullanıldığı tek turlu çoğunluk sisteminde kazanan aday veya listelerin seçim çevresindeki geçerli oyların yarısından fazlasını alması gerekmektedir (Erdoğan, 2009: 106). Bu sistem aynı zamanda “kazanan hepsini alır” yahut “oy çokluğu sistemi” olarak da bilinir (McCormick, 2020: 96). Tek isimli veya liste usulü iki turlu çoğunlukçu sistemde ise adaylardan veya parti listelerinden birinin ilk turda geçerli oyların yarısından fazlası alması hedeflenir, aday veya listelerden hiçbiri bu sayıya ulaşamazsa seçimin ikinci turu yapılır. İkinci tur oylamaya en fazla oy alan iki aday veya liste ya da seçim kanununda belirlenen eşiği geçebilen aday veya listeler katılır (Erdoğan, 2009: 106-107).

Dar bölgeli tek turlu çoğunluk sistemi çoğu zaman iki partililiği teşvik ettiğinden fazla seçeneğin olmadığı ama seçmenin açık bir tercih yapabilmesinin şartlarını üretir. Seçmenin tercih özgürlüğünü kısıtlayıcı bu özellik, oy’unun boşa gitmesini istemeyen seçmeni iki ana oluşumun adayları arasında seçim yapmaya kuvvetle iter. Zira daha küçük üçüncü partinin çoğunluğa erişme şansı oldukça düşüktür. Bununla beraber çoğunlukçu sistemler çok büyük eşitsizlikler meydana getirebilir ki bu sistemler kazanan adayların oluşmasına prim verirler. İki faktör çoğunlukçu sistemlerin bu eğilimlerini çeşitli şekillerde genişletir. Biri seçim çevresinden kaynaklanır. Genel seçimler dar bölge üzerinden yapıldığında parlamento içi sandalye sayısı kadar seçim çevresi bulunur. Bir parti herhangi bir yerde kaybetse dahi başka bir yerde kazanmayı umabilir. Ancak seçim çevresi sayısının parlamento içi sandalye sayısından daha düşük olduğu durumda (liste usulü gibi) en çok sandalyeyi içeren seçim çevrelerinin kazanılması veya kaybedilmesi aşırı ya da eksik temsilin oluşma ihtimalini artırır (Braud, 2017: 422-424).

Nispi temsil seçim sistemi ise, çoğunlukçu seçim sistemlerinin orantılı sonuçlar vermemesi üzerine geliştirilen bir yöntemdir. Bu sistem orantılı sonuçlar üretmek için çeşitli formüller ve yöntemler kullanmasına rağmen, siyasi partilerin parlamentoda temsil gücünün, seçimlerdeki oy oranlarıyla kabaca orantılı olarak belirlenmesini hedefler (Shively, 2011: 228-229). Seçim çevreleri, birden çok milletvekili seçilebilecek biçimde ayarlanır (Teziç, 2009: 295-196). Doğal olarak bu yöntem ancak liste usulüyle uygulanabilir. Nispi sistemde seçilen sayısını hesaplama birkaç kullanılan birkaç yöntemden bahsedilebilir. İlki bir seçim çevresinde kullanılan geçerli oyların, seçilecek milletvekili sayısı ile bölünmesidir. Bu sayede her partiye düşen bölüm miktarı kadar milletvekili o partiden seçilir. İkincisi, seçimlerden önce bütün seçim çevrelerinde uygulanmak üzere yasa koyucu tarafından değişmez ve tek olarak saptanan sayıdır. Bu sayıya ulaşan partinin o seçim çevresinden milletvekili çıkarabileceği öngörülür. Üçüncüsü ise bütün ülkenin seçim çevresi kabul edilmesiyle geçerli oyların toplamı tüm ülkede seçilecek milletvekili sayısına bölünmesiyle partilerin ne kadar milletvekili çıkaracağı hesaplanır (Çam, 2011: 279-280). Bunların dışında nispi temsil seçim sistemine ilişkin en büyük artık yöntemi, en yüksek ortalama yöntemi ve d’Hondt sistemi yöntemleri bulunmaktadır. En büyük artık yöntemi, oy oranına göre milletvekili dağılımı yaptıktan sonra partilerin artan oylarının büyüklük sırasına göre dizilmesiyle açıkta kalan sandalyelerin dağıtımına dayanır. En yüksek ortalama yöntemi ise her partinin ilk oy sayımında kazandığı milletvekili sayısına bir eklendikten sonra her partinin aldığı oy bu sayıya bölünerek en yüksek sayıya sahip olan partiye açıkta kalan ilk milletvekilliği verilir. Açıkta kalan tüm milletvekilliği bitene kadar bu işlem devam eder ve her defasında bölen sayı bir önceki bölen sayıya bir eklenmesiyle yapılır. d’Hondt sisteminde ise her partinin seçim çevresinde aldığı geçerli oy sayısı birden başlayarak o çevrenin çıkaracağı toplam milletvekili sayısına kadar sırayla bölünür. Bölme sonrası elde edilen bölüm miktarı büyüklük sırasına göre sıralanarak o seçim çevresinin milletvekili sayısı partiler arasında dağıtılır (Erdoğan, 2009: 108). Nispi temsil seçim sistemi ve bu sistemde kullanılan formülasyonlar seçim sonucunda bir seçim çevresindeki geçerli oyların oranı ile milletvekili oranı arasında olası en yakın sonuçlar üretilmesinin amaçlandığını göstermektedir.

Nispi temsil seçim sistemi orantılı sonuçlar üretilmesi açısından yararlı olması yanında bazı sakıncaları da olduğu söylenebilir. Siyasal yaşamda belirleyici bir rol oynama imkanı olmayan küçük partilerin temsil edilme olasılığı ülkede tüm siyasi eğilimlerin temsil edilmesi anlamında yararlı bir işlev görebilir; ancak hükümet oluşumunu sağlayacak belli bir çoğunluğun oluşumunu engelleyebilir. Ayrıca bir ülkede siyasal bölünmüşlük fazlayla nispi temsil sistemi bunun pekişmesine, bölünmüşlük yoksa bile ortaya çıkışına zemin hazırlayabilir. Böyle bir ortam ise güçlü bir çoğunluk hükümeti oluşumunu önleyebilir. Son olarak

seçmenler parti listelerini oyladıkları için adayların sırası ve tercihi daha çok partilere kalmakta, seçmenler temsilci seçimine doğrudan dahil olamamaktadır (Teziç, 2009: 296). Tercihli oyun olmadığı nispi temsil sisteminde seçmenler listedeki adayların sırasını değiştiremezler ve listenin başına koyulan parti ileri gelenlerinin ya da partinin koruduğu kişilerin illa da en popüler olması gerekmez (Braud, 2017: 423). Düşünülebilir sistemlerin öbür ucunda yer alan tam nispi isle, programlarıyla, hedefleriyle, hususi stratejileriyle partilerin çoğalmasını teşvik eder; bu ise, konu hakkında bilgi sahibi olmayan seçmeni afallatabilecek bir şeye, kampanya temalarının bolluğuna yol açar; bu seçmen oydan sonra cereyan edecek ittifak kombinasyonlarının sonucunu hep öngörebilecek durumda olmadığı için bu daha da böyledir (Braud, 2017: 422). Küçük partileri ve parti sisteminde parçalanmayı teşvik edici yönü özellikle istikrarlı bir yönetim süreci için zorluklar ortaya çıkacağı söylenebilir.

Karma Seçim Sistemleri, çoğunlukçu ve nispi temsil seçim sistemlerinin avantajları ve dezavantajları olduğu gerçeğinden hareketle her iki modelin sağladığı faydaları göz önüne alarak avantaj oluşturan niteliklerini birleştirme ve dezavantajlarını giderme arzusu sonucu ortaya çıkmıştır (Cincea, 2013: 188-189). Karma sistemleri aynı meclis için yapılan seçim sürecinde uygulanan sistemler olduğunu, iki meclisli yapıya sahip ülkelerde her iki meclis için uygulanan ayrı sistemleri ifade etmediğini belirtmek gerekir (Sartori, 1997: 17). Karma sistemlerin en basit versiyonu, paralel oylama veya bağlantılı olmayan çoğunluk ve parti listesi esaslı nispi temsil sisteminin bir arada olduğu sistemlerdir. Örneğin meclisteki sandalyelerin bir kısmı seçim çevresi daraltılarak çoğunluk sistemine göre bir kısmı ise daha büyük seçim çevreleri içeren parti listelerine dayalı nispi temsil sistemine uygun olarak belirlenir ve seçmen hem kendi bölgesindeki aday hem de geniş bölgedeki parti listesi için oy kullanır (Hague vd., 2019: 257-258). Bu biçimde oluşan karma sistem dar bölgede yeterli çoğunluğa erişemeyen ancak geniş bölgede kazanma şansına sahip siyasal partilere avantaj sağlar.

Seçim sisteminin türüne göre sonuçları değişkenlik gösterecektir. Ama temel düzeyde bir seçim sistemi tercih edilirken siyasal aktörler arasında farklı beklentiler olduğunu ifade etmek gerekir. Örneğin iktidardaki parti her zaman kendisinin parlamentoda sandalye çoğunluğunu sağlayabileceği bir sistem kurma gayretinde olabilirken, muhalefet partileri parlamentoda iktidar partisinin etkisini ve sayısal çoğunluğunu azaltma, kendi sayısını ise artırma hedefiyle hareket eder. Küçük partiler ise parlamentoda temsillerine olanak sağlayacak bir sistem arzu ederler (Akyıldız, 2016: 131). Bu yaklaşımlar seçim sisteminin partilerin temsiline doğrudan etki eden sonuçlar üretme potansiyelini yansıtmaktadır. Neticede modern siyasal aktörler kitle desteğine dayandığı için parlamento dışında var olan bu desteği parlamento ya yansıtabildikleri ve artırdıkları sayede siyasal süreçlere değiştirici/dönüştürücü bir etkiye de sahip olabilmektedir.

Seçim sisteminin sonuçları açısından bakıldığında seçimin sisteminin yalnızca kendi özellikleri itibarıyla siyasal parçalanma veya kutuplaşmaya yol açabileceğini ifade etme doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Seçim sistemlerinin çoğunlukla toplumsal yapı içerisinde var olan siyasal parçalanmışlıkları pekiştirmesi veya güçlendirmesi gibi sonuçlar üretebilir (Colomer, 2004: 3-4). Bununla beraber seçimlerde rekabetin doğasını şekillendirir. Nispi/Orantılı sistemler, siyasette daha uzlaşmacı bir tarzı teşvik etme eğilimindedir ve daha geniş seçmen grubunun çıkarını temsil etmeyi amaçlayan bir siyaset tarzı ile ilişkilendirilir (Farrell ve Scully, 2007: 50).

Hangi seçim sistemi “kullanılırsa kullanılsın” temsil edilmeyen oylar olması kaçınılmazdır. Ancak bu oyların oranının artması bir noktadan sonra temsil sorununa dönüşür. Çoğunluk esasına dayalı sistemlerde oy çokluğuna ulaşan parti, sandalyelerin de tamamını aldığı için bu tür sistemlerde temsil edilmeyen oy sorunu daha açık şekilde ortaya konulabilir. Ancak sorunun boyutunu nispi temsil esasına dayalı sistemlerde ölçmek daha zordur. Çoğu zaman temsil edilmeyen oy oranıyla birlikte ortaya çıkan iki neden ise orantısızlıktır. Orantısızlık, partilerin oy oranı ile sandalye sayısı arasındaki uyumsuzluğu ifade eder. Teorik olarak mükemmel veya tam orantılılığın sağlanması için her partinin aldığı oy oranıyla sandalye oranının birbirine eşit olması gerekmektedir. Ancak bu ne mutlaka istenilen bir sonuçtur ne de ortaya çıkması olanaklıdır. Orantısızlık sorunu bu iki oranın birbirinden ciddi şekilde farklılaşmasıdır (Dikici Bilgin, 2013: 161-162).

3. TÜRKİYE’DE SEÇİM SİSTEMLERİ VE TEMSİLE ETKİSİ

1876’da Kanun-i Esasi’nin kabul edilmesinden sonra yapılan seçimler ile Cumhuriyet döneminin 1943’e kadar olan seçimleri iki dereceli seçim sistemi altında gerçekleşmiştir. İki dereceli seçim sisteminde müntehib-i evvel (ilk seçmenler) denilen seçmen grubu, müntehib-i sani olarak ifade edilen ikinci seçmenleri seçmesiyle, milletvekilleri esas olarak ikinci seçmenler tarafından seçilmiştir. Çok parti siyasetine geçiş sonrası 1946’da 4320 sayılı kanunla iki dereceli seçim sistemine son verilerek tek dereceli

seçim sistemine geçiş yapılmıştır. Ancak seçim sisteminde yaşanan değişim demokratik seçimlerin asgari ilkeleri olan eşitlik, genellik, gizlilik ve serbestlik ilkelerinin hayata geçmesini beraberinde getirmemiştir. Bunun için 1950’de yeni bir seçim kanunu yürürlüğe girmiştir. Bu seçim kanununa 1950’li yıllarda yapılan seçimler bu seçim kanunun getirdiği seçim sistemine göre sonuçlanmışken, 1960’da askeri darbeye kesintiye uğrayan demokratik süreç yeni bir seçim kanunu getirmiştir. Yine 1980’de askeri darbe sonucu demokratik sürecin tekrar kesintiye uğraması seçim sisteminde de değişime yol açmıştır. Demokratik sürecin kesintiye uğradığı dönemler ve seçim sisteminde yapısal dönüşüm sağlayan kanun değişiklikleri doğrultusunda seçim sistemlerinin temsile etkisini ele almanın açık bir değerlendirme için gerekli olduğu düşünülmektedir.

3.1. 1950-1960 Arası: Listeli (Çok-İsimli) Basit Çoğunluk Sistemi

1950’de 5545 sayılı kanunla getirilen listeli (çok isimli) basit çoğunluk sistemine göre her il bir seçim çevresi olarak belirlenmiş, seçimler bağımsız adaylar ve parti listelerinin oylamaya sunulmasıyla gerçekleşmiştir. Bu sisteme göre bir seçim çevresinde geçerli oyların çoğunu elde eden parti listesi seçim çevresinde tüm milletvekili sandalyelerine sahip olmuştur. Parti listeli olması nedeniyle çok isimli, tek adaydan fazla olması nedeniyle de nispeten geniş seçim çevresi oluşmuştur. Ancak seçmene parti listelerini yeniden oluşturabilme, istediği adayı silerek yeni aday ekleme gibi seçmen tercihinin özgürleştirmeye yönelik düzenlemeler de seçim kanununda yer almıştır. Bu seçim sistemine göre yapılan 1950 seçimlerine üç parti 1954 seçimlerine üç parti ve 1957 seçimlerine dört parti katılım göstermiştir. Seçim sonuçlarına ilişkin veriler tablo 1’de düzenlenmiştir.

Tablo 1. 1946-1960 Arası Seçim Sonuçları ve Temsil Oranı

Partiler	DP	CHP	MP	CMP	HP	Bağımsız	Katılım
1950	55,2{85,4} (416)	39,6{14,1} (69)	4,6 {0,2} (1)			0,6 {0,2} (1)	89,3
1954	58,4{92,8} (503)	35,1{5,47} (31)	-	5,3 {0,9} (5)		0,6 {0,36} (2)	88,6
1957	48,6{69,5} (424)	41,4{29,1} (178)	-	6,5{0,65} (4)	3,5{0,65} (4)	-	76,6
Aşırı/Eksik Temsil							
1950	+30,2	-25,5	-4,4	-			
1954	+34,4	-29,6	-	-4,4			
1957	+20,9	-12,3	-	-5,85	-2,85		

Kaynak: YSK, <http://www.ysk.gov.tr/tr/milletvekili-genel-secim-arsivi/2644>

{ } Meclis içi sandalye yüzdesi, () Meclis içi sandalye sayısı

** Seçim kanununa göre il milletvekili sayıları her kırk bin nüfusa bir vekil düşecek şekilde hesaplandığından seçim dönemlerinde nüfus artışına paralel meclis içi sandalye sayısı da değişiklik göstermektedir: 1950’de, 487; 1954’te, 542; 1957’de ise 610 üyeden oluşmuştur.

1950-1960 arası dönemde uygulanan liste usulü basit çoğunluk sistemi seçimlerdeki geçerli oyların mecliste sandalye sayısına dönüşmesi bakımından siyasal partiler ve bağımsız adaylar için lehte ve aleyhte orantısızlıklar bakımından büyük farklar oluşturmıştır. Her üç seçimin sonucunda da DP’nin çoğunluk hükümeti oluşumuna oy oranına göre sandalye sayısının fazlalığı sonucu aşırı temsilin büyük katkısı olmuştur. Muhalefet partilerinden CHP’nin ise DP’ye nispeten yakın oy oranına rağmen oldukça düşük düzeyde eksik temsili de seçim sisteminin dezavantajını net bir biçimde ortaya koymaktadır. Dolayısıyla seçmen tercihinin temsile yansımaları, diğer bir ifadeyle temsilde adalet bakımından bu seçim sisteminin negatif etkileri olduğu ifade edilebilir. 1957 seçimleri sürecinde partilerin aldıkları oy oranına göre seçim sisteminden kaynaklanan negatif etkileri aşmak için olası seçim ittifakları ise seçim kanununda yapılan bir değişikliklerle engellenmiştir. 1957 yılında 7053 sayılı kanunla yapılan seçim kanunundaki değişikliklerle her partinin il ve ilçe teşkilatının bulunduğu seçim çevrelerinde seçime katılma mecburiyeti getirilmiştir. Bu hükümetteki partilerin seçim kanunlarını kendi yararına düzenleme olasılığı için açık bir örnek teşkil etmektedir.

3.2. 1960-1980 Arası Dönem: Farklı Seçim Sistemleri

1960- 1980 arası dönemde yapılan beş milletvekili seçimleri; 1961’de Çevre Barajlı d’hondt nispi temsil sistemi, 1965’te milli bakiye seçim sistemi ve 1669/1973/1977 seçimlerinde ise barajsız d’Hondt nispi temsil seçim sistemi olmak üç farklı seçim sistemi altında yapılmıştır. Seçim sisteminde değişkenliğin doğal sonucu olarak seçim sonuçlarının temsile etkisi de her seçim döneminde farklılaşmıştır. Seçimlerin sonucuna ilişkin veriler tablo 2’de sunulmaktadır. Bununla beraber 1961’de yapılan düzenleme ile önceki dönemden farklı olarak milletvekili sayısı 450 olarak sabitlenmiş, 22 olan seçme yaşı ise 21 indirilmiştir.

Tablo 2. 1961-1980 Arası Millet Meclisi Seçim Sonuçları ve Temsil Oranı

Partiler	AP	CHP	CKMP	MP	MHP	MSP	TBP	TİP	YTP	GP/CGP	BP	DP	Bağımsız	Toplam Milletvekili
1961	34,8 {35,1} (158)	36,7 {38,4} (173)	14,0 {12} (54)	-	-	-	-	-	13,7 {14,4} (65)	-	-	-	0,8	450
1965	52,9 {53,3} (240)	28,7 {29,7} (134)	2,2 {2,4} (11)	6,3 {6,8} (31)	-	-	-	3,0 {3,1} (14)	3,7 {4,2} (19)	-	-	-	3,2 {0,2} (1)	450
1969	46,6 {56,8} (256)	27,4 {31,7} (143)	-	3,2 {1,3} (6)	3,0 {0,2} (1)	-	2,8	2,7 {0,4} (2)	2,2	6,6 {3,3} (15)	2,8 {1,7} (8)	-	5,6 {2,8} (13)	450
1973	29,8 {33,1} (149)	33,3 {41,1} (185)	-	0,6	3,4 {0,6} (3)	11,8 {10,6} (48)	1,1 {0,2} (1)	-	-	5,3 {2,8} (13)	-	11,9 {10} (45)	2,8 {1,3} (6)	450
1977	36,9 {42} (189)	41,4 {47,3} (213)	-	-	6,4 {3,5} (16)	8,6 {5,3} (24)	0,4	0,1	-	1,9 {0,6} (3)	-	1,8 {0,2} (1)	2,5 {0,8} (4)	450
Aşırı/Eksik Temsil														
1961	+0,3	+1,7	+2	-	-	-	-	-	+0,7	-	-	-	-	
1965	+0,4	+1	+0,2	-	-	-	-	+0,1	+0,5	-	-	-	-	
1969	+10,2	+4,3	-	-1,9	-2,8	-	-	-	-	-3,3	-0,9	-	-2,8	
1973	+3,3	+7,3	-	-	-2,8	-0,8	-0,9	-	-	-2,5	-	-1,9	-1,5	
1977	-	-	-	-	-2,9	-3,3	-	-	-	-1,3	-	-1,6	-1,7	

Kaynak: YSK, <http://www.ysk.gov.tr/tr/milletvekili-genel-secim-arsivi/2644>

{ } parlamento içi sandalye yüzdesini, () parlamento içi sandalye sayısını göstermektedir.

1961 genel seçimi 306 sayılı Seçim Kanununa göre düzenlenmiştir. Kanun'da seçim sistemi olarak nispi temsil sistemi benimsenmiştir (md.1). Her il bir seçim çevresi olarak belirlenmiş ve toplam milletvekili sayısı önceki dönemden farklı olarak 450 olarak sabitlenmiştir (md. 2-3). İllerin çıkaracağı milletvekili sayısı ise son nüfus sayımı ile belli olan Türkiye nüfusunun toplam milletvekili sayısına (450) bölünmesiyle elde edilen rakamın il nüfusuna bölünerek tespit edilmesiyle belirlenmiştir. Bu hesaplama sonrası kalan milletvekili sayısı nüfusu milletvekili çıkarmaya kafi gelmeyen illere birer milletvekili verilmesiyle ve artık nüfus bırakan illere oranlarına göre dağıtılmasıyla toplam milletvekili sayısı seçim çevrelerine dengeli olarak paylaştırılmıştır (md. 4). Seçimde kullanılan oyların hesaplaması ise seçim çevresi barajlı d'Hondt usulü nispi temsil sistemine göre yapılmıştır. Buna göre seçim sonucunda geçerli oylardan her parti ve bağımsız adayın toplam sayısı o seçim çevresinin çıkaracağı milletvekili sayısı toplamına kadar 1'e, 2'ye, 3'e .. sırasıyla bölünür. Elde edilen paylar büyükten küçüğe sıralanır ve büyük olan paylar milletvekilliğini kazanır. Seçim çevresi barajlı ise, bir aday veya parti seçim çevresinde kullanılan geçerli oyların o çevreden çıkacak milletvekili sayısına bölünmesiyle elde edilecek sayıdan az oy almışsa milletvekilliği kazanamaz. Yani bir seçim çevresinde milletvekilliğini kazanabilmek için geçerli oyların seçim çevresinin toplam milletvekili sayısına bölümü ile elde edilen paydan daha fazla oy alınması gerekmektedir. Buna ulaşamayan aday ve partiler milletvekili dağılım hesaplamasına dâhil edilmezler. Bununla beraber, 1961 genel seçiminde "tercihli oy" sistemi de benimsenmiştir. Seçmenler partilerin basılı oy pusulasında yer alan adaylardan hangilerini tercih ettiğini (x) işareti koyarak belirtebileceği, seçmenin bu hakkı kullanıp kullanmaması serbestisi tanınmış olmakla birlikte kullanması durumunda en az yarısı için kullanmak zorunda olduğu belirtilmiştir (md. 25). Tercihli oy sistemi sayesinde, seçim çevresi barajlı sonucu seçmenin tercih özgürlüğünü kısıtlamaya yönelik psikolojik etkinin en azından adaylar arasında bir tercih yapabilme olanağı oluşmasıyla hafifletildiği ifade edilebilir. 1961 genel seçimine katılan partilerden 4'ü Mecliste milletvekili sandalyesi kazanabilmiştir. Geçerli oylar ile partilerin kazandığı sandalye sayısı oranı açısından aşırı-düşük temsile bakıldığında nispeten dengeli bir dağılım gerçekleştiği görülmektedir.

1965 milletvekili seçimlerine seçim sisteminde 503 sayılı kanunla yapılan seçim sistemi değişikliği ile gidilmiştir. Milli bakiye sistemi olarak belirlenen yeni seçim sistemine göre hem il seçim çevresi hem de ülke geneli seçim çevresi baz alınarak hesaplama yapılmıştır. Buna göre her seçim çevresindeki geçerli oylar toplamı, o seçim çevresinin çıkaracağı milletvekili sayısına bölünerek "seçim sayısı"na ulaşılır. Her parti listesinin altığı geçerli oy toplamı içinde "seçim sayısı" ne kadar ise, o parti seçim çevresinde o kadar milletvekili sandalyesi kazanmış olur. Yine seçim sayısına ulaşabilen bağımsız adaylar da milletvekilliğini kazanırlar. Bu hesaplama sonrası her çevresinde partilerin geçerli oylarından kalan kısımlar toplanarak açıkta kalmış milletvekilliği sayısına bölünmesiyle "millî seçim sayısına" ulaşılır. Daha sonra her partinin geçerli oy pusulası sayısı "millî seçim sayısı"na bölünerek açık kalan sandalyeler bu partiler arasında paylaştırılır. Bu işlem sonrasında da açıkta kalmış sandalye var ise, bakiye muteber oyların büyüklük sırasına göre partiler arasında dağıtılır. Bir seçim çevresinde tek milletvekili seçilecekse o seçim çevresinde geçerli oyların çoğunu alan parti adayı ya da bağımsız aday seçilmiş olur (md. 32). Yine seçim sisteminde değişiklik yapan bu kanunla bir önceki seçimde uygulanan tercihli oy sistemi sonlandırılmıştır (md. 11).

1969 milletvekili seçimleri seçim sisteminde 1036 sayılı kanunla yapılan seçim sistemi değişikliği ve bu değişikliğe ilişkin anayasa mahkemesinin kısmi iptal kararı sonrası ortaya çıkan barajsız d'Hondt seçim sistemi ile gerçekleşmiştir. 1036 sayılı kanunla yapılan seçim sistemi değişikliğine göre, bir seçim çevresinde seçime katılan siyasi partiler ve bağımsız adayların aldıkları oy sayısı, 1'den başlayarak o seçim çevresinde çıkacak toplam milletvekili sayısına kadar sırayla bölünerek elde edilen paylar büyük küçüğe doğru sıralanır. O seçim çevresinden çıkarılabilecek toplam milletvekili sayısı en büyük paylara sahip siyasi partilere veya bağımsız adaya dağıtılır. Bununla beraber ilgili değişiklik seçim çevresi barajı öngörmüştü. Buna göre, bir seçim çevresinde geçerli oy sayısının toplamı o çevreden çıkacak toplam milletvekili sayısına bölünerek elde edilecek sayıdan az oy alan siyasi parti ya da bağımsız aday milletvekilliği kazanamayacaktır. Bu şekilde seçim çevresi barajı hükmünü anayasa mahkemesinin iptali sonrası 1969, 1973 ve 1977 milletvekili seçimleri barajsız d'Hondt sistemine göre yapılmıştır (Komsuoğlu Çıtıptıoğlu, 2020: 487-488).

1960 ile 1980 arası dönemde yapılan seçimlerde nispi temsil seçim sistemi türleri uygulanmış olduğundan aşırı temsil ile eksik temsil düzeyleri nispeten 1950'lili yıllara göre düşük düzeyde gerçekleşmiştir. En fazla aşırı temsilin %10,2 ile 1969 milletvekili seçimi sonuçlarında ortaya çıktığı tablo 2'de görülmektedir. Bununla beraber en fazla eksik temsil 1969 milletvekili seçimlerinde %3.3 düzeyinde gerçekleşmiştir. Bu dönemde yapılan seçimlerde seçim sistemi temsilde adaleti sağlamaya katkı sunarken parlamentoda oluşan çok partili yapı ise hükümette istikrarın sağlanmasını zorlaştıran bir sonuç üretmiştir.

4. SONUÇ

Temsili demokrasilerde temsilci ile temsil edilen, diğer ifadeyle vatandaşların yönetim sürecine dolaylı olarak katılmak üzere temsilci belirlemede belirli dönemlerde yapılan seçimler merkezi bir konumdadır. Seçim süreci açısından da kullanılan oyların temsile dönüşmesinde belirleyici mekanizma olan seçim sistemleridir. Kabaca üç tür, nispi, çoğunlukçu ve her ikisinin birleşimi olan karma seçim sistemleri olmak üzere üç tür seçim sisteminden bahsedilebilirse de bunların her biri kendi içerisinde farklı türlere ayrılmakta ve onlarca farklı seçim sistemi bulunmaktadır. Seçim sistemi türüne göre oy ile temsil arasındaki oranı birbirine en yakın tutabilen sistemler orantılı ve adil bir temsil için değerli görülmektedir. Ancak adil temsil özellikle farklı siyasi kesimleri barındıran ve uzlaşmanın zayıf olduğu siyasi sistemlerde çok sayıda siyasi görüşü parlamentoda temsil olanağına kavuştururken parçalı parlamento yapısı ve uzlaşma kültürünün zayıf olduğu siyasi sistemlerde istikrarsız hükümetlere de yol açabilmektedir. Bu bakımdan temsilde adaleti sağlama gayretindeyken hükümette de istikrarlı bir yapının nasıl oluşturulabileceği üzerine uzunca süredir araştırmalar yapılmaktadır.

Türkiye'de 1950-1980 yılları arasında seçim sistemi türlerinden çoğunlukçu ve nispi seçim sistemlerinin farklı türlerinin uygulandığı görülmektedir. İlk olarak 1950-1960 yılları arasında uygulanan liste usulü basit çoğunluk sistemi bir seçim çevresinde kullanılan oyların çoğunu alan partinin o seçim çevresindeki tüm milletvekilliklerini kazanması sonucunu doğurmaktadır. İlk bakışta oyların çoğunu alan partinin tüm milletvekilliğini kazanması doğal bir durum gibi gözüke de kimi zaman oyların çoğunu almak toplam oyun dörtte biri veya daha azını almakla da mümkün olabilmekteydi. Bu ise seçim sisteminin orantısız sonuçlar üretme potansiyeli açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Nitekim DP bu yıllarda çok az oy sayısı ile çok fazla milletvekilliği kazanmıştır. 1960 ile 1980 arası yapılan seçim dönemlerinde ise nispi temsil sisteminin üç farklı türü uygulanmış ve seçim barajı olmayan dönemlerde oy ile temsil arasında oransal bir yakınlık oluşmuştur. Ancak bu süreçte istikrarsız koalisyon hükümetlerinin oluşması temsilde adalet ile hükümette istikrar nasıl bir arada sağlanabileceği arayışlarını gündeme getirmiştir.

1945'te çok parti sistemine geçiş ve demokratik ilkelere göre ilk seçimin 1950'de yapıldığı göz önüne alınırsa Türkiye'de 1950-1980 arası dönem çok partili demokratik seçimlere ilişkin deneyimlerin yeni kazanıldığı bir evredir. Bu süreçte farklı seçim sistemleri uygulanmış ve seçim sisteminin türüne göre her seçim dönemi farklı düzeylerde orantılı ve orantısız sonuçlar üretmiştir. Bu da seçim sistemine ilişkin tartışma ve adil temsil için seçim sistemi arayışlarına zemin hazırlamıştır. Konunun belirli dönemlere ayrılması gerektiği ve daha açık olarak anlaşılabilmesi için 1980'den günümüze kadar olan süreç ise yeni araştırmalara konu olabilecektir. Elde edilen bulgular, önceki dönemlerle karşılaştırılarak Türkiye'nin çok partili demokratik seçim pratiklerinde seçim sisteminin nasıl sonuçlar ürettiği görülebilecek ve nasıl bir seçim sistemi olmalı sorusuna cevap üretilebilecektir.

KAYNAKÇA

- Akyıldız, A. (2016). Demokrasinin Sayılarla Sınavı: Seçim Sistemleri. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, 7, 127-148.
- Braud, P. (2017). *Siyaset Sosyolojisi*. E. C. Gürcan (çev.). İmaj Yayınevi.
- Boix, C. (1999). Setting the Rules of the Game: The Choice of Electoral Systems in Advanced Democracies. *American Political Science Review*, 93(3), 609-624.
- Carter, E., Farrell, D. M. (2010). Electoral Systems and Election Management. L. LeDuc, R. G. Niemi and P. Norris (Ed.), In *Comparing democracies. Elections and Voting in the 21st Century* (pp. 25-44). Sage Publications.
- Cincea, E. (2013). Proportionality or Majoritarianism? In Search of Electoral Equity. *Bajo Palabra*, (8), 175-190. <https://doi.org/10.15366/bp2013.8.011>.
- Colomer, J. M. (2004). The Strategy and History of Electoral System Choice, J. M. Colomer (Ed.), In *Handbook of Electoral System Choice*, (pp. 3-78). Palgrave Macmillan.
- Çam, E. (2011). *Siyaset Bilimine Giriş* (10. Baskı). Der Yayınları.
- Dikici Bilgin, H. (2013). Seçimler ve Seçim Sistemleri, S. Sayarı, H. Bilgin Dikici (Ed.). *Karşılaştırmalı Siyaset içinde* (s. 146-168). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Erdoğan, M. (2009). *Anayasa Hukuku*. Orion Yayınevi.
- Farrell, D. M. (1997). *Comparing Electoral Systems*. Prentice Hall.
- Farrell, D. M., Scully, R. (2007). *Representing Europe's Citizens? Electoral Institutions and the Failure of Parliamentary Representation*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199285020.001.0001>
- Gallagher, M. & Mitchell, P. (2005). Introduction to Electoral Systems. M. Gallagher, & P. Mitchell (Ed.). In *The politics of electoral systems*, (pp. 3-23). Oxford University Press.
- Hague, R., Harrop, M. McCormick, J. (2019). *Comparative Government and Politics: An Introduction*. Macmillan International Higher Education. <https://doi.org/10.1007/978-1-349-22276-6>.
- Harrop, M., Miller, W., L., (1987). *Elections and Voters: A Comparative Introduction*, Macmillan Press.
- Komsuoğlu Çıtıptıoğlu. A. (2020). 1969 Seçimleri ve XIV.Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi. Y. Tekin (Ed.), *Yüzüncü Yılında TBMM: Oluşumu, Çalışma Şartları ve İşlemleri içinde* (s.477-513). TBMM Yayınları.
- McCormick, J. (2020). *Karşılaştırmalı Siyaset ve Yönetim Sistemleri*. (M. Ceylan Çev.). Felix Kitap.
- Özbudun, E. (1995). Seçim sistemleri ve Türkiye. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 44(1), 521-539. https://doi.org/10.1501/Hukfak_00000000725.
- Sartori, G. (1997). *Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği*. (E. Özbudun Çev.). Yetkin Yayınevi.
- Shively, W. P., (2011). *Power & Choice: An Introduction to Political Science*. McGraw-Hill.
- Teziç, E. (2009). *Anayasa Hukuku* (13 Baskı). Beta Basım Yayım.
- Yıldız, A. (2018). Seçim Sistemleri ve Türkiye’de Milletvekili Seçim Sistemine İlişkin Bir Öneri. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 26 (3), 113-153. <https://doi.org/10.15337/suhfd.490307>.
- 1950 Seçim Kanunu Değişikliği, T.C. Resmi Gazete, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/7438.pdf>, 21 Şubat 1950.
- 1957 Seçim Kanunu Değişiklikleri. T.C. Resmi Gazete, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/9705.pdf>, 13 Eylül 1957.
- 1961 Seçim Kanunu Değişiklikleri, T.C. Resmi Gazete, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10815.pdf>, 30 Mayıs 1961.
- 1965 Seçim Kanunu Değişiklikleri, T. C. Resmi Gazete, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/11934.pdf>, 20 Şubat 1965.
- 1968 seçim kanunu değişiklikleri, T. C. Resmi Gazete, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/12856.pdf>, 23 Mart 1968.